

خوانش جرم‌شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودکان و نوجوانان (مقاله پژوهشی)

مرتضی افشار*

فرید محسنی**

چکیده

سعدی شاعر و نویسنده قرن هفتم که از پرورش یافتگان نامی فرهنگ اصیل ایرانی و اسلامی است؛ اگرچه به عنوان جامعه‌شناس و جرم‌شناس شناخته نمی‌شود؛ اما در آثارش مانند یک جرم‌شناس و جامعه‌شناس، نسبت به کجروی و بزهکاری بی‌تفاوت نبوده و در خلال گفتارهایش مطالبی مطرح کرده که با نظریات مطرح جرم‌شناسی سازگاری و تطابق قابل توجهی دارد. در این نوشتار ضمن این‌که بر ارتباط عمیق جرم‌شناسی با ادبیات پی می‌بریم؛ رد پای بسیاری از نظریات مطرح در جرم‌شناسی را در خصوص بزهکاری اطفال و نوجوانان در آثار سعدی خواهیم یافت. سعدی در آثارش به خوبی به تأثیر وراثت و محیط بر شکل‌گیری رفتار انحرافی اشاره کرده و به راهکارهای قابل توجهی چون سیاست تشویق و تنبیه، تعلیم و تربیت، و... در راستای پیشگیری از کجروی اشاره می‌کند. همچنین خواهیم دید تعارض موجود در آثار سعدی، انتخابی کاملاً آگاهانه بوده که از جامع‌نگری وی نشأت گرفته است و میتوان گفت نظریات وی با جرم‌شناسی پست مدرنیسم که تصویری واقع‌گرایانه و چند بعدی از علل جرم ارائه می‌دهد؛ تشابه بسیاری دارد.

کلیدواژه‌ها: کجروی، جرم‌شناسی، جرم‌شناسی ادبی، اطفال، نوجوانان، سعدی.

*کارشناسی ارشد جزا و جرم‌شناسی دانشگاه علوم قضایی (نویسنده مسئول)
afsharmorteza711@gmail.com

**استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری
mohseni@afra.net.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۱۹

۱. مقدمه و بیان مسأله پژوهش

یافتن علل گرایش به جرم و کجروی و روش‌های پیشگیری از آن همواره ذهن صاحب‌نظران و اندیشمندان این حوزه را به خود مشغول ساخته است. یکی از مباحثی که به طور ویژه در این حوزه بحث و بررسی می‌شود؛ کشف علل گرایش به جرم و کجروی و روش‌های پیشگیری از آن در دوران کودکی و نوجوانی است. دورانی که همگی صاحب‌نظران به اهمیت آن واقفند چراکه خمیرمایه اصلی شخصیت انسان در این دوره از زندگی شکل می‌گیرد (Miller, 1995: 23).

آنچه سعدی در آثار خویش در باب مباحث تربیتی ارائه داده برخاسته از فرهنگ غنی ایرانی اسلامی است و در غنی بودن این نظریات همین شاهد بس که برخی از نظریات ارائه شده توسط سعدی با نظریات نوین موجود سازگاری کامل دارد. نگارندگان در این اثر بر آن هستند تا ضمن نشان دادن پیوند عمیق بین ادبیات و جرم‌شناسی، نظریات سعدی را در خصوص علل کجروی اطفال و نوجوانان و روش‌های پیش‌گیری از آن را، بحث و بررسی نماید و همچنین با نظریه‌های مطرح امروزی در این خصوص مقایسه کند و ثمره این مهم، علاوه بر این که می‌تواند گسترش حوزه‌های مطالعات جرم‌شناسی باشد؛ بر بومی سازی و غنای جرم‌شناسی داخلی نیز بسیار اثرگذار خواهد بود.

۱,۱ پیشینه تحقیق

اگرچه سعدی در تقسیم‌بندی‌های امروزی در زمره حقوقدانان و جرم‌شناسان قرار نمی‌گیرد؛ اما به دلیل مایه‌های تعلیمی و تربیتی فراوانی که در آثارش وجود دارد پژوهش‌های متعددی با این رویکرد از آثار او اقتباس و چاپ شده است. به عنوان نمونه تعلیم و تربیت از نگاه سعدی نوشته مریم محمدزاده، جامعه‌شناسی سعدی، تعلیم و تربیت در آثار سعدی، تعلیم و تربیت کودک در آینه آثار سعدی شیرازی که تماماً از دیدگاه‌های علوم تربیتی و جامعه‌شناختی به بررسی آثار سعدی پرداخته‌اند و در خلال مباحث کتاب به مقوله تربیت کودک نیز پرداخته‌اند؛ اما خوانش جرم‌شناسانه از آثار سعدی در حوزه کودک و نوجوان و بررسی نظریات سعدی با نظریات جرم‌شناسی تقریباً بی‌سابقه و نو به شمار می‌رود.

۲. یافته‌ها

۱,۲ مفاهیم

۱,۱,۲ مفهوم کجروی

واژه کجروی را در لغت این گونه معنا کرده‌اند: عمل کج رو، رفتن به راه ناراست و ناهموار، کج رفتاری (دهخدا، ۱۳۴۱، ۲۶: ۱۳۷۱). در خصوص مفهوم اصطلاحی آن گفته‌اند: انحراف رفتار، باور یا شرایط که ناشی از نقض هنجارهای اجتماعی قابل توجه در جامعه یا گروهی است که در آن اتفاق می‌افتد (Diana, 2012: 166). آنتونی گیدنز در این خصوص می‌گوید: «کجروی را می‌توان ناهمنوایی با مجموعه‌ای از هنجارها، که توسط شمار قابل توجهی از مردم در یک جامعه پذیرفته شده است، تعریف کرد (Giddens, 2009: 939).

با دقت در تعاریف موجود در خصوص کجروی می‌توان گفت که کجروی رفتاری است که به طریقی با انتظارات مشترک اعضای یک جامعه یا گروه سازگاری و مطابقت ندارد و بیشتر افراد ارتکاب آن را نادرست می‌دانند.

۱,۱,۱,۲ کجروی و بزهکاری اطفال و نوجوانان

اگرچه در گذشته در بسیاری از جوامع، برخورد حقوق کیفری با کودکان و نوجوانان با بزرگسالان تفاوت چندانی نداشته؛ اما امروزه اکثریت جوامع و نظام‌های حقوقی با همه مجرمین برخورد یکسانی ندارند. «یافته‌های علوم تربیتی، روانشناسی، جامعه‌شناسی و جرم‌شناسی، تفاوت‌های چشمگیر کودکان و بزرگسالان از جنبه‌های مختلف را آشکار کرد و قانونگذاران ملی نیز با تبعیت از این یافته‌های علمی و نیز الزامات بین‌المللی نشأت گرفته از آنها، حقوق و تکالیف متمایزی را برای کودکان در نظر گرفته‌اند (زینالی، ۱۳۹۰: ۱۷). شومیکر در این خصوص می‌گوید: اعمال غیر قانونی را که توسط نوجوانان زیر ۱۸ سال ارتکاب می‌یابد، بزهکاری می‌نامند و به این طیف عنوان بزهکار اطلاق می‌گردد (Shoemaker, 2018: 1). امروزه جرم‌شناسان با نگاهی دقیقتر افراد زیر ۱۸ سال را در دو گروه کودکی و نوجوانی قرار می‌دهند. به نظر آنها در صورت ارتکاب اعمال ناهنجار و خلاف قانون، توسط کودکان، رفتار آنها باید تحت عنوان انحراف مورد بررسی قرار گیرد نه بزه (محسنی، ۱۳۹۴: ۲۷۹). معظمی در این باره بیان می‌کند: «از نظر جرم‌شناسان بزهکاری کودکان و نوجوانان شامل تمامی خطاهای عمومی می‌شود که افراد تا سن ۲۰ سالگی

مرتکب می‌شوند (معظمی، ۱۳۹۱: ۶۸). به هر صورت بنا به آنچه گفته شد با وجود خاص بودن مفهوم بزه نسبت به کجروی با تسامح می‌توان جرایم ارتكابی توسط کودکان و نوجوانان را ذیل عنوان کجروی بررسی کرد.

۲،۱،۲ آشنایی با مفهوم کودکی و نوجوانی

۱،۲،۱،۲ کودکی

کودک (child) یعنی شخص کوچک. «اگر چه هیچ تعریف قطعی از کودک وجود ندارد با این وجود، این اصطلاح استفاده می‌شود برای افراد زیر ۱۴ سال؛ زیر ۱۶ سال؛ و گاهی نیز برای افراد زیر ۱۸ سال (Jonathan, 2018: 102)؛ اما از منظر فقهی «صغیر (طفل) کسی است که به حد بلوغ نرسیده باشد (خمینی، ۱۴۰۸: ۱۲). در جرم‌شناسی نیز محدوده دوران کودکی تا دوران شروع فرآیند بلوغ ادامه دارد (کی‌نیا، ۱۳۷۶، ۱: ۱۸۷).

۲،۲،۱،۲ نوجوانی

دوران نوجوانی از حساس‌ترین مقاطع زندگی انسان به شمار می‌آید و از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. از نظر جرم‌شناسان دوره نوجوانی حدود ۱۲ تا ۱۸ سالگی را دربرگرفته و مرحله انتقال از دوران طفولیت به دوره جوانی محسوب می‌شود (معظمی، ۱۳۹۱: ۵۶). این دوره از حیات در جرم‌شناسی از اهمیت بالاتری از دوران کودکی برخوردار است و به تعبیری دشوارترین دوران حیات انسان از نظر تربیتی است و علت این حساسیت را می‌توان تقارن این دوره از زندگی انسان با پدیده بلوغ دانست (شامبیاتی، ۱۳۸۴: ۴۰).

۳،۱،۲ اهمیت کودکی و نوجوانی از منظر سعدی

سعدی استاد سخن دوران کودکی را دوران پر اهمیتی می‌داند و معتقد است که در این دوران اگر اصلاح و تربیت به خوبی صورت پذیرد انسان به سعادت و رستگاری می‌رسد؛ اما اگر از این نکته غفلت شود و در دوران کودکی به اصلاح و تربیت فرد اقدام نشود اصلاح فرد بعد از این سن تقریباً ناممکن می‌شود او در کتاب بوستان چنین می‌گوید:

هر که در خردیش ادب نکنند در بزرگی از او فلاح برخواست

چوب تر را چنان که خواهی پیش نشود خشک جز به آتش راست (سعدی، ۱۳۷۶: ۱۹۰)

خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی، ۵

در واقع، دوران کودکی و نوجوانی از منظر سعدی دوران حقیقی تربیت است که توجه کافی و ویژه‌ای را می‌طلبد سعدی در همین زمینه خطاب به والدین و خانواده‌ها بیان می‌کند که به کودک و نوجوان خودشان اهمیت ویژه‌ای بدهند تا در آینده دچار حسرت و پشیمانی نشوند:

هر آنکس که فرزند را غم نخورد دگر کس غمش را بخورد و بد نام کرد (همان)

۳،۱،۲ مفهوم علت و پیشگیری

۱،۳،۱،۲ علت

در جرم‌شناسی از واژه عامل به جای علت استفاده می‌شود (مظلومان، ۱۳۵۳: ۱۰۸). پیناتل عامل جرم را هر عنصر موضوعی که در پیدایش جرم دخالت می‌کند، می‌داند. (نجفی توانا، ۱۳۹۰: ۱۴۴)

۱،۳،۱،۲ پیشگیری

پیشگیری را در لغت کار یا تدبیر، برای جلوگیری یا مانع شدن از رویدادی در آینده تعریف کرده‌اند (صدری افشار، ۱۳۸۱: ۳۲۶). در معنای اصطلاحی پیشگیری از جرم گفته‌اند که پیشگیری هر عملی است که به منظور کاهش سطح واقعی جرم انجام شود (Lab, 2014: 27). همچنین ریموند پیشگیری را مجموعه فعالیت‌هایی می‌داند که تحقق جرم را غیر ممکن یا دشوار می‌سازد و یا احتمال وقوع آن را پایین می‌آورد بدون اینکه این فعالیت‌ها جنبه مجازات داشته باشند (ریموند، ۱۳۷۰: ۱۳۱).

۲ ادبیات و جرم‌شناسی

۱،۲،۲ جرم‌شناسی

جرم‌شناسی را علم مطالعه قانون شکنی تعریف می‌کنند (newburn, 2017: 6)؛ اما ژرژ پیکا (Georges Pica) جرم‌شناسی را علم علل جرم تعریف می‌کند که در آن به بررسی علل وقوع جرم پرداخته می‌شود (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۷۰: ۴۰). البته ناگفته نماند که جرم تنها موضوع مورد مطالعه در جرم‌شناسی نیست و رفتارهای نزدیک به آن، مانند انحراف نیز ممکن است به دلیل رابطه بسیار تنگاتنگی که با جرم دارد در جرم‌شناسی به فراخور مطلب مورد مطالعه قرار بگیرد (Siegel, 2012: 5).

۱,۱,۲,۲ سیر تاریخی و هدف جرم‌شناسی

اگر چه جرم‌شناسی با این عنوان خاص یک رشته نوپاست که تقریباً از قرن نوزده میلادی متولد شده است؛ اما باید گفت که ریشه‌های این علم سابقه بسیار طولانی دارد. به عنوان نمونه افلاطون از نخستین کسانی است که از مفهوم پیشگیری یاد کرده و گفته که کیفر نباید انتقام از گذشته باشد بلکه باید آینده را مهیا سازد (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۷۳: ۲۲۰) و یا ارسطو که در حوزه علت‌شناسی جرایم عوامل اجتماعی خصوصاً فقر را عامل جرم می‌دانست. از همین رو جرم‌شناسی را از نظر سیر تاریخی و تحول به دو دوره ۱- غیر علمی و ۲- علمی تقسیم کرده‌اند.

۱,۱,۱,۲,۲ دوره غیر علمی

نوربها در خصوص ویژگی‌های این دوره چنین آورده است که به طور کلی دوره‌ای که از آن به عنوان غیر علمی به معنای خاص کلمه علم استفاده می‌کنیم، دوره‌ای است که در آن ابزار علمی کاربردی ندارد و بیشتر متکی بر تفکر در ذهنیات و کمتر وابسته به تحقیقات عینی است؛ اما این دوره از تاریخ دارای نتیجه عملی است (نوربها، ۱۳۹۲: ۴۱). موضوع جرم‌شناسی غیر علمی نظریات مطرح شده در حوزه فلسفه، ادبیات، مذهب و ... است که بر مبنای استدلال، تعقل یا تجربیات شخصی نسبت به پدیده جرم و بزهکاری ابراز شده است. (Ezzat, 1997: 195) به عبارتی می‌توان چنین گفت که در دوره غیر علمی نظریات مطرح شده در این خصوص بر پایه‌های مذهبی یا فلسفی استوار بوده‌اند و به این دلیل که مباحث فلسفی و مذهبی فاقد خصیصه تجربی بودن هستند (ولد، ۱۳۹۷: ۱۵). از این رو نام این دوره را غیر علمی نهادند. البته ناگفته نماند علمی یا غیر علمی بودن در اینجا ملاک برتری نظریات مطرح شده نیست؛ بلکه این تقسیم‌بندی صرفاً اختلافات موجود و تفاوت‌ها را می‌تواند بیان کند و بررسی کارآمدی نظریات در هر دو دوره نیاز به بحث و بررسی دیگری دارد.

۱,۲,۱,۲,۲ دوره علمی

دوره علمی دوره‌ای است که استفاده از روش‌های علوم تجربی در آن رایج گشت و تفسیر و تبیین علل جرم بر اساس نظریات مبتنی بر علوم تجربی صورت گرفت. سرآغاز این دوره را از حدود اوایل قرن ۱۹ دانسته‌اند یعنی دوره‌ای که مکتب اثباتی با نظریات و تحقیقات لومبرزو پا به منصفه ظهور گذاشت (مگوایر، ۱۳۸۹: ۱۱).

خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی ۷

۳,۱,۱,۲,۲ هدف جرم‌شناسی

همان‌طور که گفتیم جرم‌شناسی علمی است که پدیده مجرمانه و هر آنچه را که با آن ارتباط پیدا می‌کند؛ بررسی می‌کند با این هدف که از تکرار یا وقوع آن در آینده بکاهد و مجرمین قبلی را اصلاح کند. به عبارت دیگر می‌توان این‌گونه گفت که جرم‌شناسی در تلاش است تا مفاهیمی مانند درمان، جلوگیری و پیشگیری را در خصوص پدیده مجرمانه عملیاتی سازد و در این مسیر از هر ابزار و وسیله‌ای که کمک‌کننده باشد استفاده خواهد نمود.

۲,۲,۲ ادبیات

ادب در لغت عربی به معنای ظرافت و زیبایی است و در زبان فارسی به گفتار و رفتار نیکو ادب گفته می‌شود اما در اصطلاح منظور از ادبیات گفتار یا نوشتاری است که از جنبه محاوره‌ای خود خارج شده و همراه با زیبایی‌های هنری و صناعات ادبی جاری شود دکتر زرین کوب ادبیات را میراث ذوق و فرهنگ یک امت می‌داند که مردم در حفظ آن کوشیده‌اند و همواره بر آن افزوده‌اند (زرین کوب، ۱۳۵۴: ۱۸). یوسا کارکرد ادبیات را به درستی بیان می‌کند به عقیده وی ادبیات برای بهتر شدن و پیشرفت وضعیت بشر می‌کوشد ادبیات در تلاش است تا از انحطاط و زوال جامعه جلوگیری کند فضایل اخلاقی را نشر و توسعه دهد و رذائل اخلاقی را ریشه کن کند و برای این منظور بهترین و کارآمدترین سلاح‌ها را برمی‌گزیند (یوسا، ۱۳۷۸: ۵۶).

۳,۲,۲ جرم‌شناسی ادبی

به طور کلی بین ادبیات و حقوق رابطه تنگاتنگ و بسیار زیادی برقرار است (A. Posner, 2009:5) و حقوقدانان موفق همواره با ادبیات مانوس بوده‌اند چرا که بخش مهمی از حقوق استدلال و نوشتن است و در این مورد ادبیات بسیار کمک‌کننده بوده و موثر خواهد بود. علاوه بر تمام این‌ها به قول فیلیپ مالوری (Philip Mallory)، حقوقدان باید آثار ادبی را بخواند تا از جمود فکری رهایی یابد و اگر به چشم حقوقدان به این آثار نگاه نکند خیلی چیزها خواهد آموخت از طرفی ادبیات هم شیفته زبان حقوقی است و بسیاری از قطعات شکسپیر پیکار تن به تنی میان چشم و قلب است که در آن از اصطلاحات حقوقی بهره گرفته شده است که همین بر جذابیت مطلب افزوده است (مالوری، ۱۳۸۱: ۱۳). در برخی جوامع این رابطه بسیار تنگ‌تر می‌شود تا جایی که به قول رسی شعرهای دانته وارد قانون شد شعرهایی که با مضمون کیفر و مجازات بوده است (ایمانی، ۱۳۹۰: ۲۲). ژان پی نائل این جمله را از نیچه نقل می‌کند که «هدف جرم‌شناسی، هدف آموزشی است»

(پی‌ناتل، ۱۳۴۵: ۸). بدین معنا که جرم‌شناسی در پی آموزش و تعلیم و گوشزد کردن مقام انسانیت است به عبارت دیگر جرم‌شناسی همانند ادبیات یک هدف را دنبال می‌کنند و آن به سعادت رساندن انسان است.

وجود جرم‌شناسی ادبی را به هیچ عنوان نمی‌توان انکار کرد و در نوشته‌های ادبی سرتاسر جهان می‌توان نمونه‌هایی از گفتارهای جرم‌شناسانه را مشاهده نمود اگرچه که مدت زیادی است که این جنبه از ادبیات مغفول مانده است (Alshiban, 2013: 57). شاید بتوان گفت که در پهنه ادبی دیدگاه‌های ژرف‌تر و واقع‌گرایانه‌تری بر شناخت مجرم و عوامل تکوینی آن حاکم بوده است و برخی از ادبا و نویسندگان به دور از تحلیل‌های حقوقی در صدد لمس و ارائه جرم به عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی برآمده‌اند، ویکتور هوگو به ویژه بر عوامل محیطی و اجتماعی موثر بر ارتکاب اعمال ضد اجتماعی تکیه می‌کند و عملکرد کارگزاران قدرت حاکم و عمه ظلم را در بینوایان به تصویر می‌کشد (ولد، ۱۳۹۷: ۱).

آثار ادبی در شکل‌گیری نظرات دانشمندان حوزه حقوق کیفری و جرم‌شناسی نیز تأثیرگذار بوده‌اند. به عنوان نمونه می‌توان از سزار بکاریا نام برد که در قرن هجدهم تحت تأثیر نویسندگان انسان دوست هم عصر خود مانند ولتر، منتسکیو و روسو قرار گرفته بود این نویسندگان در آثار خود به شدت به مجازات‌هایی که بر مجرمین تحمیل می‌شد اعتراض می‌کردند و بکاریا (Cesare Beccaria) تحت تأثیر این آثار کتاب معروف خویش را به تحریر درآورد (ایبراهمسن، ۱۳۷۱: ۵).

۳،۲ چرا سعدی؟

سعدی بدون تردید یکی از نامدارترین شعرای طراز اول ایرانی است. درباره‌ی سعدی و اهمیت اندیشه و افکار وی بسیاری از بزرگان قلم رانده‌اند که البته این موضوع صرفاً منحصر به فارسی‌زبانان نمی‌شود؛ بلکه بسیاری از اروپاییان و غیرفارسی‌زبانان با اندیشه سعدی آشنایی دارند و به بزرگی مقام و جایگاه وی زبان اعتراف گشوده‌اند.

ادوارد براون محقق زبردست و مشهور در حوزه تاریخ ادبیات ایران درباره‌ی سعدی می‌گوید: سعدی از بین شعرای ایرانی شاعر است که بیشتر از همه توانسته با مردم ارتباط برقرار کند و علت این امر این است که سعدی زبان مشترک انسانیت است. به عبارتی وی عواطف و احساسات نوع بشر را به شیوایی و فصاحت هرچه تمام‌تر بیان می‌کند (اولیایی، ۱۳۶۹: ۱۹۸). ارنست رنان (Ernest Renan) نویسنده فرانسوی این گونه سعدی را

خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی^۹

ستایش می‌کند: در حقیقت سعدی یکی از ماست عقل سلیم او، لطافت اندیشه‌ای که به گفته‌های وی روح می‌بخشد سعدی را در نزد ما عزیز کرده است و وی معلم اخلاق بزرگی برای ماست (ماسه، ۱۳۶۴: ۴۱۵). سعدی یک مصلح اجتماعی است که تعلیمات و بیانات وی راهی را دنبال می‌کند که مقصدی جز سعادت انسان و جامعه انسانی ندارد. بوستان و گلستان سعدی یک شاهکار ادبی است که روح هر انسان زیباپسندی را نوازش می‌دهد. سعدی در این کتاب دو کتاب تعلیمات اخلاقی و تربیتی را به زیباترین صورت به مخاطب ارائه می‌کند. به فرمایش مرحوم خزائلی سعدی در گلستان یک دوره حکمت عملی را بیان می‌کند (خزائلی، ۱۳۴۴: ۶۶).

۳. علل کجروی اطفال و نوجوانان از منظر سعدی ۱،۳ وراثت (مکتب اثبات‌گرایانه)

یکی از چالشی‌ترین نظریات مطرح شده در جرم‌شناسی نظریه وراثت است. در تعریف وراثت گفته‌اند: «منظور از وراثت یعنی منتقل شدن ویژگی‌ها و خصوصیات از یک موجود زنده به موجود زنده دیگر از طریق زاد و ولد» (عبدالعزیز، ۱۹۷۶: ۱۲۴). اعتقاد به تأثیر وراثت در شکل‌گیری شخصیت انسان از عقایدی است که سابقه درازی دارد. به عنوان نمونه در اروپای قرون وسطی نقص‌های فیزیکی مادرزادی مانند لکه و خال می‌توانست نشانه‌ای باشد بر گناهکار بودن فرد بدین صورت که اگر دو نفر در شرایط مساوی متهم به جرمی بودند آن‌که زشت‌تر بود مجرم تلقی می‌شد (مارش، ۱۳۸۶: ۵۲). سزار لومبروزو دانشمند ایتالیایی قرن ۱۹ که پدر علم جرم‌شناسی نیز خوانده می‌شود (Hurley, 2008: 93). پس از بررسی و مطالعه فراوان روی بدن و اجساد مجرمین و زندانیان به این نتیجه دست یافت که مجرمین از لحاظ جسمی دارای شباهت‌هایی با یکدیگر هستند و از مقایسه این نتایج حاصله چنین نتیجه گرفت که انسان‌ها به طور مادرزادی مجرم متولد می‌شوند.

با بررسی آثار سعدی به این نکته می‌توان رسید که یکی از عوامل انحراف و کجروی در کودکان و نوجوانان عامل وراثت است. یکی از حکایت‌های سعدی در گلستان از این قرار است که طایفه‌ای از دزدان و راهزنان را دستگیر کرده و به دربار شاه آورده‌اند که در میان آن‌ها یک نوجوان نیز وجود دارد. سعدی این حکایت را چنین بیان می‌کند:

«ملکه مهرابه کشتن اشارت فرمود اتفاقاً در آن میان جوانی بود میوه عنفوان شبابش نورسیده و سبزه گلستان عذارش نودمیده یکی از وزرا پایتخت ملک را بوسه داد و رویش فاعتبر زمین نهاد و گفت این پسر هنوز از باغ زندگانی برنخورده و از ربیعان جوانی تمتع نیافته توقع به کرم و اخلاق خداوندیست که ببخشیدن خون او بر بنده منت نهاد. ملک روی از این سخن درهم کشید و موافق رای بلندش نیامد و گفت:

پرتوی نیکان نگیرد هر که بنیادش بدست تربیت ناهل را چون گردکان بر گنبدست
(سعدی، ۱۳۷۶: ۲۴)

مفهوم این ابیات این است که همان‌طور که از شاخ بید میوه و از نی بوریا شکر نمی‌توان خورد از انسان مجرم و دزد نیز غیر از دزد زاده نمی‌شود. همچنین پادشاه در تأیید نظرش این ابیات را نیز به وزیر گوشزد می‌کند:

عاقبت گرگ‌زاده گرگ شود	گرچه با آدمی بزرگ شود
شمشیرنیک از آهن بدچون کندکسی	ناکس به تربیت نشود ای حکیم کس
اران که در لطافت طبعش خلاف نیست	در باغ لاله روید و در شوره‌بوم خس
زمین شوره سنبل برنیارد	درو تخم و عمل ضایع مگردان

(همان: ۲۶)

در یک حکایت شیرین دیگر در کتاب بوستان چنین نقل می‌کند که در سقف خانه مردی زنبورها لانه کرده بودند و وقتی مرد قصد کندن لانه زنبور را داشت زن وی مانع شد و گفت بر این‌ها رحم کن و آواره‌شان نکن. مرد نیز پذیرفت، اما پس از این ماجرا یکی از زنبورها زن خانه را نیش می‌زند و زن شروع به ناله و نفرین می‌کند. در این هنگام شوهرش خطاب به وی می‌گوید:

کسی با بدان نیکویی چون کند؟	بدان را تحمل، بد افزون کند
چو گربه‌نوازی کبوتر برد	چو فربه کنی گرگ، یوسف درد
از ابلیس هرگز نباید سجود	نه از بدگهر نیکویی در وجود

(سعدی، ۱۳۶۴: ۷۷)

به وضوح از این ابیات مشخص است که وراثت نقش تعیین کننده‌ای در سرنوشت آدمی دارد در بیتی نیکوکار شدن کسی که خون بدان در رگش جاری است را محال می‌شمرد.

۲,۳ همنشینی افتراقی (جامعه‌شناسی جنایی)

خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی ۱۱

از دیدگاه جامعه‌شناسی جنایی، جرم می‌تواند زاییده نابسامانی در همین محیط‌های اجتماعی باشد (نجفی توانا، ۱۳۹۰: ۱۹۹). یکی از مشهورترین نظریات مطرح شده در این خصوص نظریه همنشیننی افتراقی ساترلند است. طبق این نظریه مجرمیت از طریق محیط‌های نابسامان اجتماعی به وجود می‌آید. سعدی نیز در آثارش به خوبی به این نکته اشاره کرده و تأثیر محیط بر کودک و نوجوان را بسیار بالا می‌داند. همانطور که از این ابیات برمی‌آید تأثیر محیط اجتماعی و اطرفیان آنچنان است که می‌تواند گل را تبدیل به گل کند:

گلی خوشبوی در حمام روزی	رسید از دست محبوبی به دستم
بدو گفتم که مشکی یا عبیری	که از بوی دلاویز تو مستم
بگفتا من گلی ناچیز بودم	ولیکن مدتی با گل نشستم
کمال همنشین در من اثر کرد	وگر نه من همان خاکم که هستم

(سعدی، ۱۳۷۶: ۶)

پسر نوح با بدان بنشست خاندان نبوتش گم شد (همان: ۲۴)

سعدی در توصیه‌ای که به خانواده‌ها در خصوص تربیت کودکان دارد به همین نکته اشاره می‌کند و آنان را از این که اجازه دهند فرزندشان با دوستان ناباب معاشرت کنند، بر حذر می‌دارد.

نگه دار از آمیزگار بدش	که بدبخت و بی‌ره کند چون خودش
------------------------	-------------------------------

(سعدی، ۱۳۶۴: ۱۵۷)

سعدی در ابیات زیر محیط را چنان موثر بر تربیت می‌داند که حتی می‌تواند سرشت فرشته را تغییر دهد چه رسد به انسان که موجودی مختار و سرکش است:

گر نشیند فرشته‌ای با دیو	وحشت آموزد و خیانت و ریو
از بدان نیکویی نیاموزی	نکند گرگ پوستین‌دوزی

(سعدی، ۱۳۷۶: ۲۳۱)

از همین رو وی انسان را از قرار گرفتن در محیط و جمع‌های انحرافی بر حذر می‌دارد: هر که با بدان نشیند اگر نیز طبیعت ایشان درو اثر نکند به طریقت ایشان متهم گردد و گر به خراباتی رود به نماز کردن، منسوب شود به خمر خوردن.

از دیگر ابیات سعدی که به تأثیر محیط و هم نشینی اشاره دارد این ابیات است:

جامه کعبه را که می‌بوسند	او نه از کرم پیله نامی شد
با عزیزی نشست روزی چند	لاجرم همچو او گرامی شد (همان: ۱۹۵)

۳,۳ برچسب‌زنی

نظریه برچسب‌زنی یکی دیگر از نظریه‌هایی است که در خصوص علت جرم بیان شده است. این نظریه که برای اولین بار توسط اریکسون (Kair Erikson) جرم‌شناس آمریکایی مطرح شد بیان می‌کند که یک فرد هنگامی که از سوی دیگران در شکل و قالب خاصی مورد خطاب قرار بگیرد و توصیف شود وی در نتیجه این بازخورد‌هایی که از جامعه می‌بیند هویت خویش را می‌سازد (نجفی‌ابرنادادی، ۱۳۹۳: ۱۸۲).

این نظریه جرم را نتیجه یک فرایند اجتماعی می‌داند. به عبارت دیگر این نظریه جرم را محصول برچسب‌زنی و انگ‌زنی توسط اجتماع و اربابان قدرت می‌داند. این مکتب جرم را واقعیتی اجتماعی قلمداد می‌کنند که دو طرف دارد. یک طرف کسانی که قدرت انگ‌زنی دارند و طرف دیگری که این انگ بر پیشانی او خورده است (جان‌علیزاده، ۱۳۹۲: ۷۲). در این میان کودکان و نوجوانان به علت اینکه هنوز تکامل شخصیت پیدا نکرده‌اند در برابر برچسب‌زنی بسیار آسیب‌پذیرتر از دیگران هستند (غلامی، ۱۳۹۰: ۲۹۵). سعدی انگ‌زنی و برچسب‌زنی به دیگران را به شدت نکوهش می‌کند و دیگران را از این کار بر حذر می‌دارد. در یکی از حکایت‌های گلستان چنین نقل می‌کند:

«بخشایش الهی گمشده‌ای را در مناهی چراغ توفیق فرا راه داشت تا به حلقه‌ اهل تحقیق درآمد به یمن قدم درویشان و صدق نفس ایشان ذمائم اخلاقش به حمائد مبدل گشت دست از هوا و هوس کوتاه کرده و زبان طاعنان در حق او همچنان دراز که بر قاعده اولست و زهد و طاعتش نامعول

به عذر و توبه توان رستن از عذاب خدای ولیک می‌توان از زبان مردم رست
طاقت جور زبان‌ها نیاورد و شکایت پیش پیر طریقت برد» (سعدی، ۱۳۷۶: ۸۴)

۴,۳ اقتصاد (جرم‌شناسی کمونیستی)

تأثیر اقتصاد بر جرم و سرنوشت آدمی یکی از موضوعات چالشی در قرن اخیر بوده است به طوری که در دیدگاه جرم‌شناسی مارکسیستی علت جرم در ساختار روابط طبقاتی نابرابری است که در جامعه وجود دارد و این نابرابری طبقاتی به دلیل این است که ثروت در جامعه به طور عادلانه و برابر توزیع نشده از همین رو وجود نظام سرمایه داری خود دلیل تمام نا عدالتی‌هاست و به عبارت دیگر این سرمایه‌دارها هستند که جرم را تولید و مجرم را تعیین می‌کنند (وایت، ۱۳۸۶: ۲۱۸).

خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی ۱۳

برخلاف دیدگاه مارکسیستی که نگاه افراطی به تأثیر اقتصاد بر جرم دارد بسیاری از جرم‌شناسان نگاه معتدل‌تری به این مقوله دارند و متغیرهایی چون بیکاری، نابرابری درآمدی، فقر، تورم را مؤثر بر ارتکاب جرم می‌دانند (نوغانی، ۱۳۹۴: ۸۸). این نکته مورد اذعان همگان قرار دارد که افزایش بیکاری و نابرابری‌های اقتصادی موجب افزایش نرخ بزهکاری می‌شود (Hale, 2013: 290). شامبیاتی تأثیر اقتصاد بر بزهکاری کودک و نوجوان را چنین توضیح می‌دهد که در خانواده‌های فقیر و دارای درآمد کم چون مطالبات و خواسته‌های مالی کودک برطرف نمی‌شود و تبدیل به یک عقده برای وی می‌شود. از همین رو ممکن است برای برطرف کردن آن دست به جرم و بزهکاری بزند (شامبیاتی، ۱۳۸۴: ۲۳۹). سعدی از زمره افرادی است که فقر را عامل کجروی و بزهکاری می‌داند:

«انصاف از تو توقع دارم هرگز دیدی دست دغایی بر پشت بسته یا بی‌نویی در زندان نشسته یا پرده معصومی بریده آلا به علت درویشی» (سعدی، ۱۳۷۶: ۲۰۸).

در این حکایت سعدی علت به زندان افتادن یا تجاوز به مال و حقوق دیگران را ناشی از فقر می‌داند و بیان می‌کند که چه بسا فقر موجب شده که انسان‌های خوب نیز به جرم و دزدی روی آورند.

«شیرمردان را به حکم ضرورت در نقب‌ها گرفته‌اند و کعب‌ها سفته» بدین معنی که شیرمردانی را می‌بینم که به خاطر ضرورت و فشار اقتصادی در زیر زمین‌ها در حال دزدی گیر افتاده و پایشان در بند شده است.

«اغلب تهیدستان دامن عصمت به معصیت آلاینند و گرسنگان نان ربایند چه مایه مستوران به علت درویشی در عین فساد افتاده‌اند و عرض گرامی به باد زشت‌نامی داده و در خبر است که الفقر سواد الوجه فی الدارین» (همان).

همچنین در بیت دیگری به زیبایی این نکته را بیان می‌کند که فقر موجب انحراف و کجروی است:

من کان بین یدیہ ما الشتهی رطب یغنیہ ذلک عن رجم العناقید (سعدی، ۱۳۷۶: ۲۰۹)

سعدی در این بیت بیان می‌دارد که ریشه بسیاری از جرایم ناشی از فقر است که تا حدی با نظریه مارکسیستی در خصوص جرم همخوانی دارد.

۵,۳ تناقض نظریات سعدی در بیان عوامل فردی و اجتماعی

تناقض و تضاد موجود در گفته‌های شیخ اجل سعدی، در ابتدای امر اجازه یک برداشت دقیق و واحد از گفته‌های وی را نمی‌دهد. به عنوان مثال در ابتدا دیدیم که سعدی تأثیر وراثت را آنچنان بالا می‌داند که مدعی می‌شود گرگ‌زاده عاقبت گرگ می‌شود و به هیچ وجه امکان صلاح و درستی در وی وجود ندارد اما در گفتاری دیگر به کلی گفته قبلی را نقض می‌کند و برای رد تأثیر وراثت چنین مثال نقضی ارائه می‌کند:

هنر بنمای اگر داری، نه گوهر
گل از خار است و ابراهیم از آزر (همان: ۲۳۶)

پژوهشگران حوزه سعدی‌شناسی درباره تناقض موجود در آثار سعدی دو دسته‌اند: عدّه‌ای وجود تناقض را نفی می‌کنند و معتقدند که «تناقض در ذات واقعیت‌ها نهفته است نه در آثار سعدی» (صدری افشار، ۱۳۶۶: ۲۷۷). به عبارت دیگر این گروه معتقدند سعدی انسانی واقع‌گرا بوده و صرفاً واقعیت‌هایی را که بر حسب تجربه کسب کرده بوده، نقل می‌کند. امرسون در این باره می‌گوید: «در هر صورت گلستان و بوستان یک کتاب اخلاقی است و دستورهای مطرح شده در آن جنبه ماکیاویستی و عمل‌گرایانه دارد و آرمان‌گرایانه نیست و سعدی درصدد این است که تجربه عملی خویش را که از سیر در انفس و آفاق به دست آورده به همگان بیان کند تا راه سعادت را بیابند» (دشتی، ۱۳۹۰: ۲۳۶). بهمینار این تناقض را ناشی از این می‌داند که بین تعالیم اخلاقی و اجتماعی سعدی تمایز داده نشده است (بهمینار، ۱۳۳۸: ۵۵) اما اسلامی ندوشن در این خصوص بیان می‌کند: «تفکر سعدی یک تفکر منسجم نبوده بر خلاف علوم امروزی که در آن سعی می‌شود که اگر چیزی گفته شد ضد آن گفته نشود؛ اما در دوران سعدی روال به اینگونه بوده که هر آنچه که در هر موضوعی به ذهن می‌آمده بیان می‌کردند و سعدی نیز از این قاعده مستثنی نیست (اسلامی ندوشن، ۱۳۹۴: ۱۱۸). طبق این گفتار تناقضات موجود در آثار سعدی به این دلیل است که وی به جامعه و مردم بسیار نزدیک بوده به طوری که می‌توان وی را یکی از اجتماعی‌ترین شعرای ایران نامید و به دلیل همین اجتماعی بودن است که جایگاه ویژه‌ای در میان مردم پارسی زبان پیدا کرده است.

آیزا برلین (Isaiah Berlin) تناقض‌گویی در گفته‌های دانشمندان را با استفاده از تمثیل روبا و خارپشت تبیین می‌کند. روبا در اینجا تمثیل کسانی است که چیزهای زیادی می‌دانند که بعضاً به هم بی‌ارتباطند و یا دارای تناقض هستند که با استفاده از آن‌ها وقایع و

خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی ۱۵

حقیقت‌های موجود تبیین و تفسیر می‌گردد؛ ولی خاریشت نماد کسانی است که یک چیز بزرگ را می‌دانند و همه چیز را از این روزنه می‌نگرند. در مقایسه بین این دو تفکر باید گفت که واقع‌بینی روباه از خاریشت بسیار بیشتر است و به دلیل تکثر واقعیات موجود و تمایز آن‌ها با هم به تبع نظرات مطرح در خصوص واقعیات از تکثر برخوردار خواهند بود (رجایی، ۱۳۷۶: ۵۶).

اگر به سیر تحول نظریات جرم‌شناسانه نظر کنیم به این نکته می‌رسیم که این علم همواره یک بستر برای پیدایش و رویش نظریات جدید و گوناگون در خصوص جرم و کجروی بوده است که هر کدام تصویر متفاوت و متناقضی از علل ارتکاب جرم و کجروی ارائه می‌دهند. به طور کلی اگر بخواهیم دیدگاه‌های جرم‌شناختی را دسته بندی کنیم می‌توانیم آن‌ها را در سه حوزه قرار دهیم:

حوزه اول: شامل آن دسته از دیدگاه‌هایی است که جرم را زائیده اراده و اختیار و منفعت‌جویی انسان‌ها می‌دانند. مکتب کلاسیک و نئوکلاسیک دو نمونه از دیدگاه‌هایی است که در این حوزه جای می‌گیرند.

حوزه دوم: مربوط به دیدگاه‌هایی است که اختیار و گزینش عقلایی جرم را نفی می‌کنند و معتقد هستند مجرم تحت یک سلسله علل زیستی و روانی مجبور به ارتکاب جرم است. واضح ترین نمونه برای این حوزه دیدگاه اثبات‌گرایی است.

حوزه سوم: در این حوزه جرم معلول عوامل اجتماعی و عملکرد حکومت و نحوه قانون‌گذاری است. در این حوزه بیشتر به پارامترهای اجتماعی به عنوان عوامل ارتکاب جرم نگاه می‌شود. به عنوان مثال مکتب دفاع اجتماعی یا دیدگاه‌های کمونیستی و فمینیستی و ... در این دسته قرار می‌گیرند (ولد، ۱۳۹۷: ۴۵۰).

همان‌طور که می‌بینیم در علم جرم‌شناسی نیز درباره علل ارتکاب جرم نظریات مختلفی ارائه شده که برخی از آن‌ها در غایت تناقض و تضاد با یکدیگر قرار دارند. همین تناقضات در نظریات جرم‌شناسی زمینه‌ساز به وجود آمدن مکتبی جدید و انتقادی در جرم‌شناسی شد که از آن به عنوان جرم‌شناسی پست مدرن یاد می‌شود. این دیدگاه، برداشت‌های تک بعدی از جرم را که در جرم‌شناسی‌های پیشین وجود داشته است، نمی‌پذیرد و از این یکسونگری به شدت انتقاد می‌کند و سعی بر این دارد که با ترکیب دستاورد نظریه‌های مختلف تحلیل درست و همه‌جانبه ارائه دهد (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۷: ۹).

در این نظریه باید و نباید مطلق و یک جانبه وجود ندارد. صاحب‌نظران پست مدرنیسم برای بیان دیدگاه‌های خویش جوی را درست می‌کنند که معنا در آن به سرعت قابل درک نیست و هر خواننده‌ای از ظن خود یار آن می‌شود. توسعه یک نوع نوشتار خاص که در بردارنده تفسیرهای مختلف و گاهی متضاد باشد، رؤیای پست مدرنیسم است (همان: ۱۶). طبق آنچه گفته شد تناقض در نظریات جرم‌شناسی امری کاملاً واضح و آشکار است و از همین رو مکتب پست مدرنیسم با دیدگاهی انتقادی به این وضعیت در عرصه جرم‌شناسی ظهور کرده تا بتواند این تناقضات موجود را تحلیل کرده و به جرم از جوانب مختلف نگاه کند.

اگر بخواهیم انصاف را در قضاوت بین آثار سعدی رعایت کنیم، باید بگوییم این تناقض بین تأثیر توارث و محیط اجتماعی از دید خود سعدی به دور نمانده است. به عبارت دیگر می‌توان گفت که تناقض و تضاد در آثار سعدی با رویکردی فلسفی کاملاً آگاهانه بوده و این شگرد سعدی بوده در بیان واقعیت‌های موجود در زندگی. از همین رو می‌توان این ادعا را مطرح کرد که سعدی مانند آنچه که امروزه در جرم‌شناسی پست مدرن مطرح است به مقوله علل جرم و کجروی به صورت چند بعدی می‌نگریسته و همین چند بعدی بودن وی خواستگاه به وجود آمدن تناقض ظاهری در اندیشه وی شده است.

۴. راه‌های پیشگیری از کجروی کودکان و نوجوانان از منظر سعدی

۱،۴ تعلیم و تربیت

درباره کودکان آنچه بیشتر از همه مورد تأکید سعدی قرار گرفته است بحث آموزش و تربیت است. وی در اهمیت و فواید علم‌آموزی سخنان زیبایی دارد. به عنوان مثال در اهمیت آموزش گفته است:

بصر در سر و فکر و رای و تمیز جوارح به دل، دل به دانش عزیز

(سعدی، ۱۳۷۶: ۱۶۷)

او در خصوص تأثیر تعلیم و تربیت در دوران کودکی می‌گوید:

به خردی درش زجر و تعلیم کن به نیک و بدش وعده و بیم ده (همان، ۱۳۶۴: ۱۵۷)

همچنین سعدی علت موفقیت خویش را در زندگی این می‌داند که در کودکی تحت تعلیم و تربیت قرار گرفته است و به صراحت بیان می‌کند که اگر طفلی طعم تلخ آموزش را نچشد؛ ره به سعادت نخواهد برد:

خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی ۱۷

هر آن طفل کو جور آموزگار نبیند، جفا بیند از روزگار (همان)
هر که در خریدش ادب نکنند در بزرگی فلاح از او برخواست

(سعدی، ۱۳۷۶: ۱۹۰)

در جرم‌شناسی امروزه نیز آموزش و تحصیل کودک و حضور او در محضر آموزگار یکی از راهکارهای مهم برای پیشگیری از بزهکاری و کجروی شمرده شده است. شامبیاتی در این باره اظهار می‌دارد: «مدرسه اولین محیط اجتماعی است که کودک و نوجوان در آن قرار می‌گیرد و اگر به درستی کودک در آن تربیت شود؛ نقش بسیار زیادی در پیشگیری از جرم خواهد داشت» (شامبیاتی، ۱۳۸۴: ۲۷۶).

۱،۱،۴ نقش معلم

به عقیده جرم‌شناسان هیچ‌کس به اندازه معلم بعد از خانواده نمی‌تواند بر سرنوشت کودک و نوجوان تأثیرگذار باشد (شامبیاتی، ۱۳۸۴: ۲۷۹)؛ زیرا هیچ‌کس مانند معلم در محیط تحصیل و آموزش با کودک در ارتباط نیست. از طرفی دیگر نقش الگویی که معلم می‌تواند در این خصوص ایفا کند بسیار حائز اهمیت است. سعدی ضمن نقل یک حکایت به تأثیر معلم بر رفتار و منش کودکان و نوجوانان این‌گونه اشاره می‌کند:

«معلم کُتّابی دیدم در دیار مغرب ترشروی تلخ‌گفتار بدخوی مردم آزار گداطبع ناپرهیزگار که عیش مسلمانان به دیدن او تبه‌گشتی و خواندن قرآنش دل مردم سیه کردی.. القصه شنیدم که طرفی از خباثت نفس او معلوم کردند و بزدند و براندند و مکتب او را به مصلحی دادند پارسای سلیم نیک‌مرد حلیم که سخن جز به حکم ضرورت نگفتی و موجب آزار کس بر زبانش نرفتی.

کودکان را هیبت استاد نخستین از سر برفت و یک یک دیو شدند به اعتماد حلم او ترک علم دادند اغلب اوقات به بازیچه فراهم نشستندی و لوح درست ناکرده در سر هم شکستندی.

استاد معلم چو بود بی‌آزار خرسک‌بازند کودکان در بازار

بعد از دو هفته بر آن مسجد گذر کردم، معلم اولین را دیدم که دلخوش کرده بودند و به جای خویش آورده. انصاف برنجیدم و لاحول گفتم که ابلیس را معلم ملائکه دیگر چرا کردند. پیرمردی ظریف جهان‌دیده گفت:

پادشاهی پسر به مکتب داد لوح سیمینش بر کنار نهاد

بر سر لوح او نبشته به زر جور استاد به ز مهر پدر» (سعدی، ۱۳۷۶: ۱۹۲)

یکی از پیام‌هایی که از این حکایت می‌توان برداشت کرد این است که رفتار و منش معلم به چه میزان در رفتار کودکان و نوجوانان می‌تواند تأثیر گذار باشد بدین توضیح که وقتی معلم بیش از حد مهربان باشد و سختگیری بر کودک نکند کودک بازیگوش شده و ممکن است دست به رفتارهای انحرافی و کجرو بزند.

۲,۴ خانواده

خانواده یکی از محیط‌هایی است که هم می‌تواند نقش عامل کجروی و بزهکاری را ایفا کند و هم می‌تواند در جهت پیشگیری از کجروی و بزهکاری کودکان بسیار کارآمد و مفید باشد. خانواده اولین و مهمترین محیطی است که کودک و نوجوان آن را درک می‌کنند و اولین و ابتدایی‌ترین مفاهیم را می‌آموزند. از همین رو نهاد خانواده همواره مورد توجه ویژه جرم‌شناسان و جامعه‌شناسان قرار داشته است. آرامش و امنیت و مهر و محبت خانواده عامل بسیار مهمی در رشد روانی و جسمی اطفال و نوجوانان محسوب می‌شود؛ به طوری که اگر خانواده کودک و نوجوان را در آغوش گرم خویش بگیرد کمتر دچار انحراف و بزهکاری خواهد شد (دانش، ۱۳۸۸: ۲۹۶). خانواده می‌تواند تأثیرگذارترین نقش را در پیشگیری از کجروی کودکان و نوجوانان ایفا کند. سعدی از این نکته غافل نبوده و توصیه‌های لازم به والدین را در این خصوص ارائه داده که در ادامه ذکر می‌کنیم.

۱,۲,۴ حذف زمینه‌های بزهکاری

یکی از توصیه‌های سعدی به خانواده‌ها این است که در هنگام تربیت کودک و نوجوان به اقتضای سن و رشدی که دارد محیط‌هایی را که ممکن است باعث انحراف کودک و نوجوان شود باید حذف کنند. سعدی در توصیه ای که در ادامه می‌آید به خانواده این نکته را گوشزد می‌کند که باید مراقب کودکی که در آستانه بلوغ قرار دارد باشند تا مبادا با قرار گرفتن در محیط‌های نامناسب به اقتضای احوالاتی که در این سن دارد دچار انحرافات جنسی گردد. وی خطاب به پدر و مادر چنین توصیه می‌کند:

پسر چون ز ده برگذشتش سنین ز نامحرمان گو فراتر نشین

بر پنبه آتش نشاید فروخت که تا چشم برهم زنی خانه سوخت

(سعدی، ۱۳۶۴: ۱۵۶)

خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی ۱۹

همان‌طور که از این بیت درمی‌یابیم سعدی به خوبی پیشگیری از کجروی را از طریق حذف عوامل زمینه ساز بیان می‌کند و این امر را از خانواده طلب می‌کند و آن را از وظایف خانواده می‌داند.

۲,۲,۴ آموزش و تعلیم

یکی دیگر از مواردی که سعدی به خانواده‌ها گوشزد می‌کند این نکته است که خانواده از همان ابتدا باید در جهت آموزش طفل و نوجوان بکوشد و خردمندی پرهیزکاری را به وی آموزش دهد تا در پرتو نور خرد و تقوایی که کسب می‌کند در انحرافات قدم نگذارد و خود را به هلاکت نیندازد.

خردمند و پرهیزگارش برآر گرش دوستداری به نازش مدار (همان: ۱۵۶)

۳,۲,۳ تأمین اقتصادی فرزند

همان‌گونه که عدم امنیت اقتصادی باعث کجروی و بزهکاری کودک می‌شود، تأمین مناسب از لحاظ اقتصادی نیز موجب پیشگیری از کجروی و بزهکاری خواهد شد. سعدی با صراحت یکی از وظایف خانواده را تأمین معاش و اقتصاد کودک و نوجوان می‌داند و به خانواده‌ها توصیه می‌کند که برای جلوگیری از انحراف کودک و نوجوان در جهت رفاه نسبی وی بکوشند در غیر این صورت چشم کودک و نوجوان به دست دیگرانی خواهد بود که هرگز به اندازه پدر و مادر دلسوز و غمخوار وی نخواهند بود:

پسر را نکودار و راحت رسان که چشمش نماند به دست کسان (همان: ۱۵۷)

۳,۴ تشویق و تنبیه

یکی از روش‌های بسیار کارآمد و مفید در تربیت کودکان و نوجوانان استفاده از سیاست تشویق و تنبیه است. تشویق نسبت به کارهای خوب و صحیح کودک و نوجوان در روحیه آنان بسیار تأثیرگذار خواهد بود. تشویق در روح و نهاد هر کودک و نوجوانی اثر می‌گذارد و او را به انجام کارهای پسندیده ترغیب می‌کند.

در روان‌شناسی امروزه نیز تأکید بسیاری بر تشویق و تنبیه کودکان شده است و درباره تأثیر تشویق و تنبیه چنین گفته‌اند که: «تشویق و تنبیه در تربیت کودکان مانند یک محرک قوی عمل می‌کنند به این‌صورت که هم به عمل جهت می‌دهند و هم آن را تشدید می‌کند» (رازق‌پناه، ۱۳۷۳: ۸۱). یکی از آثار تشویق و تنبیه این است که تشویق موجب رغبت و انگیزه در کودک و نوجوان برای فعالیت‌هایش می‌شود و از طرف دیگر

تنبیه نیز موجب هراس و بی‌ رغبتی برای ارتکاب کجروی و بزهکاری می‌شود. غزالی یکی از اندیشمندان مطرح ایرانی اسلامی نیز به تأثیر تشویق و تربیت بر کودکان چنین اشاره می‌کند: «چون کودک کاری نیک کند و خوی نیکو بروی پدید آید وی را بستاید و به وی چیز یدهد که وی بدان شادمان شود و در نزد مردمان بر وی ثنا گوید و اگر خطایی کند یک بار دو بار نادیده انگارید» (غزالی، ۱۳۷۴: ۲۴). تشویق و تنبیه دو رکن اساسی در تعلیم و تربیت است و نقش مهمی در پیشگیری از کجروی و بزهکاری اطفال و نوجوانان دارد. کودکی که هیچگاه تنبیه نشود احساس محرومیت نکرده و از نظر روانی و شخصیتی در آینده دچار مشکل خواهد شد.

سعدی نیز تشویق و تنبیه را یکی از راه‌های تربیت صحیح کودک و نوجوان شمرده تا دچار کجروی و بزهکاری نشود. البته سعدی به این نکته اشاره می‌کند که در این حوزه اعتدال نیز باید رعایت شود:

به خردی درش زجر و تعلیم کن به نیکو بدش وعده و بیم ده (سعدی، ۱۳۶۴: ۱۵۷)

مصرع دوم این بیت از بوستان صراحتاً به سیاست تشویق و تنبیه اشاره دارد بدین صورت که به والدین توصیه می‌کند برای کارهای بد و خوب کودکان و نوجوانان تشویق و تنبیه قرار دهند تا کودک به شوق تشویق و پاداش به سوی خوبی‌ها رو کند و از هول و هراس تنبیه از کجروی‌ها رو بگرداند. در بیت زیر سعدی اشاره می‌کند که در دوران کودکی تشویق نسبت به تنبیه باید از اولویت بیشتری برخوردار باشد و تنبیه کردن کودکان را به صلاح نمی‌داند.

نو آموز را ذکر و تحسین و زه ز توییخ و تهدید استاد به (همان)

در همین زمینه سعدی به شدت توصیه به رعایت تعادل در تشویق و تنبیه می‌کند و افراط در هر کدام از این زمینه‌ها را زیانبار می‌داند سعدی آینده خوبی برای کودک و نوجوان نازپروده نمی‌بیند و نازپروردن کودک و نوجوان را مخالف خیرخواهی می‌داند و علت این امر را این می‌داند که کودک و نوجوان نازپروده در برابر سختی‌های روزگار نمی‌تواند دوام آورد و از این حیث عاقبت خوشی در انتظار وی نیست.

خردمند و پرهیزگارش برآر گرش دوستداری به نازش مدار (همان)

۵. نتیجه گیری

از آنچه گفته شد می‌توان چنین نتیجه گرفت که بین ادبیات و جرم‌شناسی پیوندی عمیق برقرار است که متأسفانه مغفول مانده و آن چنان که باید و شاید بدان پرداخته نشده است. اگرچه جرم‌شناسی به عنوان یک علم و رشته مستقل، رشته‌ای جدید و نوپا به حساب می‌آید؛ اما اهداف مطرح در آن ریشه‌ای به قدمت تفکر بشریت دارند چرا که همواره متفکرین و اندیشمندان هر دوره‌ای به دنبال این بودند که انسان را به سعادت برسانند و مانع از انحراف و کجروی وی شوند.

سعدی به تأثیر عوامل درونی (فردی) و عوامل بیرونی (اجتماعی) بر کجروی به خوبی اشاره می‌کند و راهکارها و پیشنهادهای در این زمینه می‌دهد که حتی امروزه نیز قابل استفاده و بهره‌گیری است. همانطور که اشاره کردیم سعدی در حوزه علت‌شناسی کجروی و جرم بر خلاف غالب نظریه‌های جرم‌شناختی به هیچ عنوان به صورت تک بعدی عمل نکرده و مانند دیدگاه پست مدرنیسم مجموعه‌ای از عوامل را به عنوان علل کجروی و جرم بیان می‌کند. از این رو نمی‌توان سعدی را مطلقاً پیرو مکتب کلاسیک یا اثبات‌گرایانه و یا دیگر نظریات ذکر شده دانست؛ بلکه باید گفت سعدی همه این‌ها هست چیزی شبیه به نظریه پست‌مدرنیسم (التقاطی). به عبارت دیگر از آنجا که سعدی به پدیده‌های اجتماعی پیرامون خود دید واقع‌گرایانه‌ای دارد به صورت چند بعدی به پدیده کجروی و جرم می‌نگرد و از همین رو جرم و کجروی را زائیده عوامل مختلفی می‌داند. از این رو، می‌بینیم که در آثار سعدی رد پای جرم‌شناسی اثبات‌گرایانه با نظریه توارث، نئوکلاسیک، کمونیستی و... به چشم می‌خورد دقیقاً شبیه چیزی که در جرم‌شناسی پست‌مدرنیسم امروزی مطرح است.

سعدی پیشگیری را مقدم و برتر از درمان می‌داند و از همین رو راهکارهایی برای پیشگیری از کجروی و بزهکاری اطفال و نوجوانان ارائه می‌دهد و تأکید او بیشتر بر عنصر تعلیم و تربیت در کنار تشویق و تنبیه است چرا که معتقد است خاستگاه اصلی تعلیم و تربیت سنین کودکی و نوجوانی است و در این دوران تعلیم و تربیت می‌تواند اکسیری باشد که مس را به طلا تبدیل می‌کند.

ره آورد این اثر در مجموع می‌تواند این نکته باشد که یکی از حوزه‌هایی که جرم‌شناسی می‌تواند از ظرفیت‌های آن برای نیل به مقصود بهره بگیرد، حوزه ادبیات و خوانش

۲۲ ادبیات و پژوهش‌های میان‌رشته‌ای، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

جرم‌شناسانه آثار ادبی است. همچنین از فواید این مطالعات بومی‌سازی و بومی‌گزینی راهکارهای تربیتی است همان‌طور که در این مقاله به آن پرداخته شد.

پی‌نوشت

^۱ برای مطالعه بیشتر رجوع شود به: تعلیم و تربیت از نگاه سعدی (پایان‌نامه، مریم محمدزاده ۱۳۹۵)، جامعه‌شناسی سعدی (کتاب، مریم معبودی ۱۳۸۶) - تعلیم و تربیت در آثار سعدی (پایان‌نامه، فاطمه مدرسی ۱۳۹۲)، تعلیم و تربیت در آینه آثار سعدی شیرازی (مقاله، جواد فرستی ۱۳۹۳)

خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی ۲۳

کتاب نامه

۱. اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۹۴). *چهار سخنگوی وجدان ایران*. چاپ یازدهم. تهران: نشر قطره.
۲. اولیایی، مهین. (۱۳۶۹). *ذکر جمیل سعدی*. جلد اول. چاپ سوم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۳. ابراهیم سن، دیوید. (۱۳۷۱). *روان‌شناسی کیفی*. ترجمه پرویز صانعی. چاپ دوم. تهران: نشر گنج دانش.
۴. ایمانی، عباس. (۱۳۹۰). *جرم‌شناسی در ادبیات*. چاپ دوم. تهران: نامه هستی.
۵. بهمنیار، احمد. (۱۳۳۸). *بر حکمت سعدی خرده نتوان گرفتن*. چاپ اول. تهران: مکتب سعدی.
۶. پرادل، ژان. (۱۳۷۳). *تاریخ اندیشه‌های کیفی*. ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی. چاپ اول. تهران: سمت.
۷. پیکا، ژرژ. (۱۳۷۰). *جرم‌شناسی*. ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۸. پیناتل، ژان. (۱۳۴۵). *جرم‌شناسی*. ترجمه رضا علوی. چاپ اول. تهران: نشر امیرکبیر.
۹. جان‌علیزاده، حیدر. (۱۳۹۲). «تأثیر برجسب‌زنی بر گرایش دانشجویان به رفتارهای انحرافی». *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*. شماره ۲. تهران.
۱۰. خزائلی، محمد. (۱۳۴۴). *شرح گلستان*. چاپ اول. تهران: انتشارات احمد علمی.
۱۱. دانش، تاج‌زمان. (۱۳۸۸). *مجرم کیست؟ جرم‌شناسی چیست؟*. چاپ یازدهم. تهران: نشر کیهان.

۱۲. دشتی، علی. (۱۳۹۰). *قلمروی سعدی*. چاپ اول. تهران: نشر زوآر.
۱۳. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۴۱). *لغت نامه دهخدا*. جلد بیست و ششم. چاپ اول. تهران: سازمان برنامه و بودجه.
۱۴. رازق‌پناه، ویولت. (۱۳۷۳). *مقاله‌شناسی توصیفی (قلمروی ادبیات کودکان)*. ترجمه مهدی حجوانی. چاپ اول. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
۱۵. رجایی، فرهنگ. (۱۳۷۶). *معرکه جهان‌بینی‌ها*. چاپ دوم. تهران: نشر احیا.
۱۶. زرین‌کوب. عبدالحسین. (۱۳۷۶). *نقد ادبی*. چاپ اول. تهران: امیرکبیر.
۱۷. سعدی، مصلح بن عبدالله. (۱۳۶۴). *بوستان*. چاپ دوم. تهران: کمیسیون ملی یونسکو.
۱۸. سعدی، مصلح بن عبدالله. (۱۳۷۶). *گلستان*. تصحیح نورالله ایزدپرست. چاپ اول. تهران: دانش.
۱۹. شامبیاتی، هوشنگ. (۱۳۸۴). *بزهکاری اطفال و نوجوانان*. چاپ سیزدهم. تهران: انتشارات مجد.
۲۰. صدری افشار، غلامحسین. (۱۳۶۶). *ضمیمه تاریخ ادبیات براون*. چاپ اول. تهران: مروارید.
۲۱. صدری افشار، غلامحسین. (۱۳۸۱). *فرهنگ معاصر فارسی*. چاپ سوم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۲۲. عبدالعزیز، صالح. (۱۹۷۶). *التربیه و طرق التدریس*. جلد الاول. چاپ هفتم. قاهره: دارالمعارف.
۲۳. غزالی، ابوحامد امام محمد. (۱۳۷۴). *کیمیای سعادت*. تصحیح حسین خدیوچم. جلد دوم. چاپ ششم. تهران: علمی و فرهنگی.

- خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی ۲۵
۲۴. کی نیا، مهدی. (۱۳۷۶). *مبانی جرم‌شناسی*. جلد اول. چاپ پنجم. تهران: دانشگاه تهران.
۲۵. گسن، ریموند. (۱۳۷۰). *جرم‌شناسی کاربردی*. ترجمه مهدی کی نیا. چاپ اول. تهران: نشر میزان.
۲۶. مارش، یان و همکاران. (۱۳۸۶). *نظریه‌های جرم*. ترجمه حمیدرضا ملک محمدی. چاپ اول. تهران: نشر میزان.
۲۷. ماسه، هانری. (۱۳۶۴). *تحقیق درباره سعدی*. ترجمه غلامحسین یوسفی. چاپ اول. تهران: نشر توس.
۲۸. مالوری، فیلیپ. (۱۳۸۱). *ادبیات و حقوق*. ترجمه مرتضی کلانتریان. چاپ اول. تهران: نشر آگاه.
۲۹. محسنی، فرید. (۱۳۹۴). *جرم‌شناسی*. چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق.
۳۰. مظلومان، رضا. (۱۳۵۳). *کلیات جرم‌شناسی*. چاپ اول. تهران: دانشگاه تهران.
۳۱. معظمی، شهلا. (۱۳۹۱). *بزهکاری کودکان و نوجوانان*. چاپ هفتم. تهران: نشر دادگستر.
۳۲. مگوایر، مایک. (۱۳۸۹). *دانشنامه جرم‌شناسی آکسفورد*. ترجمه حمیدرضا ملک محمدی. چاپ اول. تهران: نشر میزان.
۳۳. الموسوی الخمینی، سید روح الله. (۱۴۰۸ق). *تحریر الوسیله*. چاپ سوم. جلد دوم. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
۳۴. نجفی ایرندآبادی، علی حسین؛ حمید هاشم‌بیگی. (۱۳۹۳). *دانشنامه جرم‌شناسی*. چاپ سوم. تهران: گنج دانش.

۳۵. نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین؛ حسین گلدوزیان. (۱۳۹۷). «جرم‌شناسی پست مدرن و رویکرد آن به جرم و علت‌شناسی جنایی». پژوهش حقوق کیفری. سال ششم. تابستان، شماره ۲۳.

۳۶. نجفی توانا، علی. (۱۳۹۰). *جرم‌شناسی*. چاپ دهم. تهران: نشر آموزش و سنجش.

۳۷. نوربها، رضا. (۱۳۹۲). *زمینه جرم‌شناسی*. چاپ پنجم. تهران: نشر گنج دانش.

۳۸. نوغانی دخت بهمنی، محسن؛ سید احمد میرمحمدتبار. (۱۳۹۴). «بررسی عوامل

اقتصادی مؤثر بر جرم». *پژوهش‌های راهبردی امنیت و نظم اجتماعی*. شماره ۳.

دوره ۴.

۳۹. وایت، راب. (۱۳۸۶). *جرم و جرم‌شناسی*. ترجمه علی سلیمی. چاپ سوم. قم:

نشر حوزه و دانشگاه.

۴۰. ولد، جرج. (۱۳۹۷). *جرم‌شناسی نظری*. ترجمه علی شجاعی. چاپ یازدهم.

تهران: نشر سمت.

۴۱. یوسا، ماریوبارگاس. (۱۳۷۸). *موج آفرینی*. ترجمه مهدی غبرایی. تهران: مرکز.

42. A. Posner, Richard. (2009). *Law and Literature*. 3rd Edition
London: Harvard University Press.

43. Alshiban, AfraSaleh. (2013). Exploring criminology in
literary text). *Jordan journal language and literature*. Vol.5.
NO.1.

44. Donald J. Shoemaker. (2018). *Theories of Delinquency*. 7th
edition. New York: Oxford University Press.

45. Fattah, Ezzat A. (1997). *Criminology: Past Present and
Future A Critical Overview*. Palgrave Macmillan.

46. Giddens, Anthony. (2009). *Sociology*. 6th edition. U.S.A:
Polity Press.

خوانش جرم شناسانه آثار سعدی در حوزه کجروی کودک و نوجوان. افشار و محسنی ۲۷

47. Hale, Chris. (2013). *Criminology*. 3rd Edition. London: Oxford University Press.
48. Hurley, Patrick. (2008). *Pynchon Character Names: A Dictionary*. LONDON: McFarland.
49. Kendall, Diana. (2012). *SOCIOLOGY in Our Times*. 8th edition. U.S.A: Cengage Learning.
50. Law, Jonathan. (2018) *A Dictionary of Law*. 8th Edition. New York: Oxford University Press.
51. Newburn, Tim. (2017). *Criminology*. 3rd Edition. New York: Routledg.
52. Newton, Miller, (1995) *Adolescence*, Norton professional book, united states of America.
53. Siegel, Larry J. (2012). *Criminology*. 11th edition. U.S.A: Wadsworth Publishing.

